

vi människor

SVENSKA KVINNORS VÄNSTERFÖRBUNDS TIDNING

Nr 4/76
Årgång 28
Kr. 4:—

Ellen Key ● Kvinnor i Sydafrika ● Preventivmedlens historia ●
Våldtäkt — toppen på isberget ● Pedagogen och giftbägaren

Från överklass till underklass

Hjördis Levin om födelsekontrollens pionjärer

Vägen från ofrivilligt moderskap till frivilligt föräldraskap har varit lång. Ända fram till våra dagar har graviditeter eller fruktan för graviditet styrt de flesta kvinnors liv.

Idag har vi tillgång till nästan hundra procentigt säkra preventivmedel. Nästan alla regimer än välvilligt inställda till användningen av dem.

Men kampen för kvinnans rätt att kontrollera sin egen fruktsamhet har mött hårt motstånd. Religiösa, ekonomiska, politiska, patriarkala skäl och attityder har bekämpat rätten till födelsekontroll.

Önskan att kontrollera fruktsamheten har funnits i alla samhällen. I de flesta har det också funnits någon *kunskap* om befruktningkontroll, men denna kunskap har inte varit allmänt utbredd. Det har funnits en djup klyfta mellan önskan att kontrollera befruktningen och effektiva medel för en sådan kontroll. Detta bevisas genom den stora förekomsten av barnamord och aborter i tidigare kulturer.

Försök att sprida information om födelsekontroll till allmänheten gjordes i England och Amerika redan i slutet på 1820-talet. Denna första våg kan betraktas som avslutad vid mitten av 1830-talet. Den fick inga påtagliga effekter på födelsesiffrorna men den utgjorde en startpunkt för den världsomfattande födelsekon-

trollrörelsen. Industrialiseringen, urbaniseringen, sekulariseringen och kvinnoemancipationen var viktiga faktorer när rörelsen tog ny fart under slutet av 1870-talet.

De flesta kemiska och mekaniska preventivmedel som används idag har antingen sitt ursprung i eller utvecklades under 1800-talet.

Det nya med födelsekontrollen i modern tid är dess demokratisering, att kunskapen nått de mindre privilegierade klasserna och gjorts tillgänglig för massan av människor. Detta skedde inte utan vidare. Kunskapen om preventivmedel har alltid varit i de privilegierade klassernas besittning och de släppte den inte frivilligt ifrån sig. I denna kamp har enskilda personer gjort en pionjärsats. De som först började propagera för födelsekontroll var samhällskritiska män ur medelklassen. De såg barnbegränsningen som ett sätt att upphäva och förebygga fattigdomen. Senare gick kvinnor i spetsen för det praktiska arbetet. Födelsekontrollen sågs då också som en metod att förbättra den mänskliga rasen och att ge kvinnan en möjlighet att bestämma över sin egen kropp och att njuta sexuellt.

I den här artikeln vill vi presentera några av de kvinnor som var pionjärer i kampen för fruktsamhetskontroll.

Naturligtvis finns det många fler. I Norge arbetade Katti Anker Möller, en vidsynt liberal kvinna som samarbetade med arbetarpartiets kvinnoorganisation. I Tyskland hade födelsekontrollpionjärerna öppnat ett helt nät av kliniker under 1920-talet. Samtliga stängdes av naziregimen strax efter 1933 och många av dem som arbetade där hamnade i fängelse.

Referenser

Banks, J.A. och Olive: *Feminism and Family Planning in Victorian England*. Liverpool 1964

Besant, Annie: *An Autobiography*. London 1908

Briant, Keith: *Marie Stopes. A Biography*. London 1962

Griffin, Frederick C: *Woman as Revolutionary*. New York 1973

Gårdlund, Torsten: *Knut Wicksell. Rebell i det nya riket*. Sthlm 1956

Himes, Norman E: *Medical History of Contraception*. New York 1963

Ottesen-Jensen, Elise: *Och litet skrev*. Sthlm 1965

Livet skrev vidare, Sthlm 1966

Nielsen, Nils: *Praktisk födelsekontroll. En lärobok för läkare, sköterskor och barnmorskor*. Sthlm 1937

Schneir, Miriam: *Feminism, The Essential Historical Writings*. New York 1972

Stopes, Marie: *Äkta makar*. Sthlm 1924

Ett sunt föräldraskap. Sthlm 1922

Varaktigt kärlek. Sthlm 1930

Margaret Sanger tillsammans med bland annat Shidzué Ishimoto, en japansk förkämpe för födelsekontroll.

Annie Besant (1847—1933) bröt radikalt med sitt borgerliga ursprung (dotter till en affärsman, gift med en präst) och blev fritänkare, feminist, fabiansk socialist, strejkleddare och organisatör av arbetarkvinnorna. Hon var socialarbetare och utbildningsreformator, författare och bokutgivare och dessutom, enligt G B Shaw, århundradets främsta kvinnliga talare.

Tillsammans med den radikale fritänkaren Charles Bradlaugh publicerade hon 1877 en nyttgåva av en av 1830-talets födelsekontrollbroschyrer, "Fruits of Philosophy", av den amerikanske läkaren Charles Knowlton. Broschyren råkade nu, trots att den funnits i handeln i årtionden, ut för åtal för "oanständighet". Besant och Bradlaugh åtalades, dömdes, överklagade och frikändes. Rättegångens väckte ett oerhört uppseende.

Händelsen markerar en vändpunkt i inställningen till preventiva medel och metoder. Födelse-siffrorna sjönk markant från den här tiden, vilket visar att broschyren endast uttryckte i skrift vad som redan i verkligheten börjat praktiseras. Skriften sålde 185 000 ex. 1877—1880. Händelsen fick allvarliga konsekvenser för Annie. Att vara nymalthusian och dessutom kvinna var en omöjlig situation. Hon förlorade bl a vårdnaden om sin dotter.

Annie skrev senare födelsekontrollbroschyren "Law of Population", där hon förordade bruket av en svamp, stor som ett

mindre äpple. Slidtabletter och livmoderspessar var andra metoder hon propagerade för. (**Livmoderspessaret** var en hylsa som placerades över själva livmodersmunnan och satt fast med sugverkan. Den användes från 1840-talet. **Slidpessaret** introducerades av den tyske läkaren W. P. J. Mensinga och kallades därför Mensingaring eller Mensingapessar. Den direkta föregångaren var en halv citron som saften presats ur.

Från Annie Besant går en direkt linje till svensk nymalthusianism.

Nymalthusianismen blev emellertid bara en period av Annies liv. Hon blev senare en ledande teosof och verkade främst i Indien.

Annie Besant.

Margaret Sanger (1883—1966) var uppvuxen i ett fattigt arbetarhem i USA. Hennes mor hade fött elva barn och dog utsliten vid 48 års ålder. Margaret mötte i sitt arbete som sjuksköterska ständigt frågan "Vad skall jag göra för att inte få fler barn?" Hon kom att se "Nyckeln till frihetens tempel" i en revolt mot det påtvingade moderskapet. Genom sin okontrollerade fruktsamhet tjänade kvinnorna tyrannierna på jorden, resonerade hon.

Hon sökte sammanbitet och envist efter möjligheten för kvinnorna att påverka sin egen fruktsamhet, men hon fann bara hopplost föräldrade metoder. Hon reste till Europa, till Frankrike och vidare till Holland och Aletta Jacobs klinik. När hon kom tillbaka 1916 öppnade hon tillsammans med två medarbetare en födelsekontrollklinik i två små rum i Brooklyn i New York.

Efter tio dagar stängdes kliniken av polisen med hjälp av den sk Comstocklagen från 1873 som förbjöd undervisning om preventivmedel. 480 kvinnor, de flesta arbetarhustrur, hann besöka kliniken under de 10 dagarna. De tre initiativtagarna arresterades och förklarades skyldiga till brottslig verksamhet. Efter bl a en hungerstrejk väcktes en sådan opinion att en benådning tvingades fram.

1921 organiserade Margaret Sanger den första amerikanska födelsekontrollkonferensen, som ledde till bildandet av Amerikas RFSU, The American Birth Control League. 1942 fick organisationen namnet Planned Parenthood Federation of America. 1953 blev Margaret Sanger president för International Planned Parenthood Association, en post som senare övertogs av Elise Ottesen-Jensen.

Efter deras aktion fick läkarna i staten New York laglig rätt att undervisa om preventivmedel. I kampen för den rätten i USA:s övriga stater arresterades ett 30-tal kvinnor och män. Varje arrestering ökade uppmärksamheten i frågan.

I begreppet frivilligt moderskap låg också inbyggd en ny moral, menade Margaret Sanger, en kraftfull konstruktiv, emanciperad moral. En moral som först av allt ville förhindra att kvinnlighet dränks i moderskap.

Aletta Henriette Jacobs

Aletta Henriette Jacobs (1854—1929) kom från en emanciperad syskonkrets i Holland. Hon var själv den första kvinna som tog akademisk examen (läkare 1878), hennes syster Charlotte blev Hollands första kvinnliga apotekare och systemen Frédérique den första kvinna som tog betyg i högre elementär matematik.

Aletta öppnade 1879 praktik som kvinno- och barnläkare i Amsterdam. Två gånger i veckan hade hon gratismottagning. Den sociala nöd hon då mötte gjorde henne till nymalthusian. Från början av 1880-talet provade hon ut Mensingapessar på arbetarkvinnor. Hon var den första som bedrev systematiskt arbete med födelsekontroll i Holland och därmed i världen eftersom Holland var ett föregångsland på detta område. Redan 1878 var befolkningsfrågan ett huvudämne på en internationell medicinsk kongress i Amsterdam.

Även för Aletta blev födelsekontrollen en episod. Från 1911 ägnade hon sig helt åt kvinnorörelsen, rösträtten och fredsarbetet. 1915 blev hon Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihets första ordförande. I Aletta Jacobshuset, den första födelsekontrollkliniken, fortsatte emellertid arbetet och dess grundare förblev ett levande begrepp.

Marie Stopes

Marie Stopes (1880—1958) var från början botanist och forskare. Hon gifte sig första gången i 30-årsåldern. Sedan äktenskapet havererat — till Marias stora besvikelse — på grund av att det aldrig fullbordades publicerade hon 1918 boken "Äkta makar" som handlade om hur gifta par skulle kunna förbättra sitt sexualliv. Boken såldes i över en miljon ex.

Den flod av läsarbrev hon fick visade vad hennes nästa uppgift skulle bli. Hon skrev snabbt upplysningsskriften "Wise Parenthood" och 1919 "A Letter to Working Mothers".

1928 kom "Varaktig kärlek" med råd om hur man skulle behålla lyckan i äktenskapet. Födelsekontrollen blev hennes viktigaste uppgift under ett par decennier. 1921 öppnade hon den första födelsekontrollkliniken i England, på Marlborough Road nr 61 i Holloway.

Marie Stopes böcker om sexuallivet var ett försök att rädda äktenskapet, som hade kritiserats under flera årtionden. Hon trodde på fasta, tidiga förbindelser. Att gifta sig ung och bibehålla kärleken var idealet. Äktenskapet var statens grundval. Att mannen och kvinnan kunde uppgå i varandra och sammansmälta till ett kött var av stor betydelse för staten, menade Stopes.

Det var inte äktenskapsinstitutionens fel att många äktenskap var olyckliga. Det berodde på att personer inte passade ihop — eller inte hade kunskap nog för att anpassa sig efter varandra. De bröt mot "någon av de djupa lagar som styra kärleken". Vilka var då dessa?

Marie Stopes hade två huvudteorier: att det finns en rytmisk regelbundenhet i kvinnans sexualliv och att mannen och kvinnan har glädje av att ta del av varandras utsöndningar.

Kvinnans sexuella rytm går i 14-dagarsperioder, som det gäller för mannen att anpassa sig efter — och för kvinnan att visa. Marie Stopes rekommenderade avhållsamhet varvat med sexuell orgier med flera samlag om dagen under några dagar. Då skulle också sädesvätskans "dyrbara substanser" sparas bättre.

Hon var också övertygad om att mannen absorberar och tillgodo gör sig av kvinnans utflöde liksom hon av hans. Efter samlaget borde de ligga nära varandra så att han fick "bada sitt ytterst känsliga penis-epitel i vaginas flöden och absorbera det sekret, som utgötes vid orgasmen. Så smälta de samman till en harmoni, de känna båda outhärlig frid och tillfredsställelse och hämta nya friska krafter i varandras armar".

Vara hur det vill med detta: Marie Stopes försökte i alla fall främja kvinnans sexualliv genom att kräva att hänsyn skulle tas till hennes drifter och önskingar och hävda att närheten och ömheten mellan parterna var viktigt.

De preventivmedel hon propagerade för hängde ihop med hennes sexualteorier. Hon höll hårt på livmodershylsan, som hon också förbättrade. Kondomen och slidpessaret ansåg hon hindrade ett fullödigt sexualliv. Som alternativ till livmoderspessaret föreslog hon en stor svamp indränkt i matolja.

Marie Stopes åsikter om preventivmedel accepterades inte förrän på 40-talet. Bl a förde hon en kamp på liv och död med katolska kyrkan, som hon stämde för ärekränkning.

Rättegångarna väckte stor uppmärksamhet och ledde till att födelsekontrollkliniker upprättades. Man kan se hennes strid mot katolska kyrkan som en strid för kvinnans rätt till eget preventivmedel men också för hennes rätt till sexuell glädje och njutning. Därför var den patriarkaliska kyrkans kamp särskilt aggressiv. När man inte kom åt hennes läror förföljdes hon personligen.

Hon hindrades att annonsera

om sina böcker och föreläsningar, en av hennes ambulerande kliniker utsattes för mordbrand och hon fick dödshotande brev.

Trots att hon förföljdes var hon aldrig rädd. Hennes budskap kom från Gud, ansåg hon: hon förkunnade en ny epok där religion och vetenskap skulle förenas och den mänskliga rasen förbättras. Under senare år ägnade hon sig bl a åt att sprida sina idéer i länderna i öst och åt att skriva kärleksdikter om den stora rätta kärleken där ett du och jag uppgår i varandra. Hon fascinerade många, bl a Elise Ottesen Jensen. Hon dog 1958, nästan 78 år gammal.

Elise Ottesen Jensen (1886—1973), vår svenska födelsekontrollpionjär, skrev i början på 20-talet en serie artiklar om födelsekontroll i den syndikalistiska tidningen Brand. Intresset bland läsarna var stort och artiklarna ledde till att ungsocialistiska klubbar och lokala samorganisationer ute i landet ville att Elise skulle föreläsa för dem. Hon höll sitt första föredrag i Grängesbergs Folkets Hus, A-salen var fylld till sista plats.

"Ottar" förstod snart att det var mot preventivlagen (förbudet att sprida upplysning om preventivmedel) och abortlagen som all kraft måste sättas in. Hon måste

"Ottar" på väg in på ett utedass för att prova ut ett pessars.

"ut för att upplysa allmänheten ytterligare om lagens skuldregister".

Hon gav sig ut och predikade för folket. Men det räckte inte att predika. Kvinnorna måste få praktisk hjälp. Arbetarklassen var okunnig om de medel som kvinnan kunde använda — "den kunskapen var de burgnas privilegium". Elise beslöt att lära sig prova in pessars. Den gamle läkaren och nymalthusianen Anton Nyström visade henne hur det skulle gå till. "Ottar" började nu praktisera det nymalthusianerna talat och skrivit om sedan 1880-talet.

Under många år reste hon runt i Sverige, föreläste och provade in pessars på kvinnorna. Ibland var utedasset det enda ställe man kunde hålla till på. Fattigdomen var enorm. Det var dåligt med mat men rikligt med vägglöss i hemmen. Tidens uppfattning om att det var syndigt att tvätta sig på vissa ställen ledde till att hon ibland fick kräkanfall efter inprovningen av ett pessars.

Verksamheten blev så småningom alltmer accepterad. De sista åren före preventivlagens upphävande 1938 kunde Elise tala så gott som obehindrat. Polisen blev allt mindre benägen att anmäla henne för brott mot lagen.

Tillsammans med andra som arbetade med upplysnings- och hjälpverksamheten bildade "Ottar" 1933 RFSU, Riksförbundet för sexuell upplysning. Man fick tag på en liten skum lokal på Regeringsgatan och de första tre åren arbetade alla gratis. RFSU där hon var ordförande till 1959, blev sedan plattform för Elises arbete. Under senare delen av sitt liv ägnade hon sig främst åt internationellt upplysningsarbete. 1959 blev hon ordförande i IPPF, International Planned Parenthood Federation, Elise Ottesen-Jensen har berättat om sitt liv och arbete i två fängslande självbiografiska böcker, "Och livet skrev" 1965 och "Livet skrev vidare" 1966. ■

Det här kan du se i **KulturHuset** under september—oktober:

Paul Strand, amerikansk fotograf, 10/9—31/10. **Olof Thorwald Ohlsson**, svensk skulptör, 10/9—3/10. **Fyra keramiker**, Minni Lukander, Finland, Erik Nyholm, Danmark, Erik Pløen, Norge, och Rolf Palm, Sverige, 30/9—31/10. **Stockholms tapeter** t.o.m. 26/9. **Sopor blev blommor**, Hässelbys trädgårdar som försvann, 15/10—5/12. **Barn och miljö**, skolgårdsmålningar gjorda av elever, t.o.m. 26/9. **Purdah**, kvinnans situation i Bangladesh, 3/9—26—9. **Gammal**, åldrandets problem, 1/10—24/10. **Se upp för livet**, mansrollen, 8/10—21/11.

KulturHuset